

A NEVELÉS GONDOLATA EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ KÖLTÉSZETÉBEN.

Amikor a legnagyobb magyar kultúrpolitikusnak, Eötvös József bárónak alakját emlékezetünkben felidézzük és nevelési s művelődésügyi felfogásáról magunknak számot akarunk adni, legtöbbször csak államférfiúi tevékenysége lebeg szemünk előtt, mert ebben látjuk gondolatainak legfőbb megtestesítését. Valóban, Eötvösnek a fenti kérdésekről vallott nézetei művelődéspolitikai munkásságában jutnak a legteljesebb és legjellemzőbb kifejezésre, s így érthető és természetes, ha eszméinek számbavételénél elsősorban e felé irányul tekintetünk.

Azonban a művelődés eszménye, a nevelés problémái Eötvöst nemcsak miútt a közélet emberét és a közoktatásügynek legfelsőbb irányítóját foglalkoztatták. Ezek a lelkét oly mélyen betöltő gondolatok eleven erővel jelentkeznek — mint a szellem egysege természetessé teszi — szépirói alkotásaiban is, s ott szintűgy jelentős helyet kérnek. Eötvös költői művei át meg át vannak szöve nevelésügyi vonatkozásokkal, s nemes irányzatosságra hajló felfogása még jobban elősegítette e törekvésnek érvényesülését.

Természetesen, a műveltségre, a nevelő és oktató munka feladataira irányuló érdeklődés másféle alakban nyilatkozik meg Eötvösnek szépirodalmi munkáiban, mint államférfiúi működésében. Ez utóbbiban a kultúrpolitikus áll előtérben, aki emelkedett szemszögből tekinti át a művelődés egész rendszerét; átfogó elvi alapokon igyekszik egységes és szilárd szervezetét megalkotni s így a lelkében élő eszményt mintegy a valóságba kitesugároztatni. A regények és elbeszélések — mint már jellegük-ből is érthető — más oldalról mutatják be a neveléssel foglalkozó Eötvösnek alakját. A művelődéspolitikai nagy kérdései helyett a mindennapi, gyakorlati nevelésre vonatkozó nézeteit ismertetik meg velünk, s ennek keretében a családnak, a társadalomnak szerepéről táplált felfogását. Feltárják előttünk, miképen vélekedik a korabeli nevelési rendről és oktatási módokról; mit hibáztat bennük, milyen eljárást tartana ő helyesnek, milyen tartalmat és célt jelölne ő ki számukra. Megtudjuk e művekből, miképen gondolkodik a nevelés lehetőségéről, a velünk született hajlamok erejéről, a körülményeknek az egyénre kifejtett hatásáról s más, ezekkel összefüggő problémákról. Ott találjuk még mindezen kívül számos becses észrevételét a gyermekről, az ifjúságról, az olvasmányokról, a nevelőkről és tanítókról s hasonlókról, mint együttvéve érdekes és értékes kiegészítés.

szítését annak a szellemi arcképnek, amelyet Eötvösről, a művelődéspolitikusról alkottunk.

Eötvös szépirodalmi műveinek egyik legjellemzőbb saját-sága, hogy bennük — a Karthausitól kezdve egészen az utolsó éveiből származó regénytöredékig — minden hősnének, sőt fontosabb személyének gyermekéveire és nevelkedésére kiterjeszkedik. A kartauziak kolostorában enyhet kereső Gusztávnak, az igazságért lelkesedéssel küzdő falu jegyzőjének, a lelki alkata és életkörülményei folytán szerencsétlenné váló főrangú nővérnek sorsában nyomatékkal mutat rá a kora ifjúságban átélthetőségekre alapvető fontosságára. Negyedik nagy műve, a Magyarország 1514-ben című történeti regénye pedig, minthogy Dózsa Györgyről e tekintetben különösebb mondanivalója aligha lehetett, legalább a másik főalaknak, a középnemesi származású, jeles tehetségű Ártándi Pálnak tanulmányaira vet rövid pillantást; sőt Orbán diákban még a fölfelé törekvő jobbágyfiúnak pályasorsát is megrajzolja egy-két szóval. A főszemélyek mellett a kisebb szereplők egész sora: Réthy Ákos és Kislaky Kálmán a Falu jegyzőjében; Káldory gróf a Nővérekben; a tanító fia a Molnárléány című elbeszélésben, a gazdasszony alakja egy hosszabb, de befejezetlen történetében s még mások hasonlóképen tanúságot tehetnek írójuknak főntebb jellemzett érdeklődése mellett.

Már első nyilatkozata a gyermekről és a nevelésről — a Karthausiban — jellemzően világítja meg gondolkozását e tárgyban. Gusztáv gyermekkorának rajzában mondja a következőket: „Ha néha férfiakat látsz, kik körülfogva örömtől, miután majdnem valósulva látják azt, mit boldogabb időkben csak reménylettek, mindemellett örülni nem tudnak, légy bizonyos, hogy e bánat, mely lelküket fátyolként elborítja, még gyermeknapjaikban szövődött, s habár az ok rég megszűnt, vagy most gyermekségnek látszanék, olyanná nőtt, mit az élet minden örömeivel szétszakítani nem képes.” Ezeket a mai pszichoanalitikusok álláspontjára emlékeztető gondolatokat azután a következőképen fűzi tovább: „Az épen legbúsítóbb része végzetünknek, hogy életünk azon szakaszában, mely egész jövődönkre kihat, majdnem közönségesen a véletlennek, vagy mi még rosszabb, érzéketlen behatásoknak engedtetünk által, s hogy mielőtt magunkat valamire elhatározhatnók, egész jövőnk nevelésünk által többnyire már elhatározottat.”¹

A nevelélelméletnek egyik legrégebb s legtöbbet vitatott alapkérdése, hogy vajjon meddig terjed a nevelés lehetősége; milyen viszony van a velünk született diszpozíciók, a körülmények s a környezet hatása és a tudatos nevelés eszközei közt. Ez a bonyolult és sok megfontolást kívánó probléma egyike azoknak, amelyek Eötvös figyelmét és érdeklődését is a legjobban lekötötték és foglalkoztatták. A Karthausiban, éppen az idé-

¹ Báró Eötvös József Összes Munkái. Budapest, 1901—3 (a továbbiakban: Ö. M.), I. kötet, 32. l.

zett helyekkel kapcsolatban, találjuk erre nézve is az első gondolatokat: „Habár Lethe választja is el a férfit élete első korától, s ha az egyes emlék idővel eltűnik, s az egyes érzemény elveszti édes- vagy keserűségét: ő maga nem változott, s csak az lép ki a túlparton, ki az innensőn beszállt: arany, ha salakját, salak, ha aranyát vevé el nevelése.“² Mit fejez ki ez az érdekes elmélkedés? Találó és tömör formában olyan megállapításokat, melyeknek igazságát a mai lélektan és élettan álláspontja is igazolja. Valóban, az egyéniség veleszületett és szerzett diszpozíciói alapján már korán kialakul; éppúgy kétségtelen az is, hogy az így létrejött lelki szerkezet lényegében többé meg nem változtatható. Mi marad tehát feladatul a nevelés számára? Az, amit Eötvös költői szemléletességgel kifejez: salakját venni az aranynak, vagyis visszaszorítani és semlegesíteni a káros és nem kívánatos hajlamokat, hogy az értékes és kedvező tulajdonságok minél jobban kifejlődjenek és érvényesülhessenek.

A Falu jegyzője Eötvös idevágó nézeteinek figyelemreméltó továbbfejlődéséről s a nevelés fogalmának és körének lényeges kibővüléséről tanúskodik: „Vannak, kik a nevelés befolyását tagadják, s ha ez alatt csak az értetik, hogy az ember jellemét kényünk szerint képezni nem lehet, nincs senki erről inkább meggyőződve, mint én... De valamint azon befolyás, melyet az egyes nevelő növendékére gyakorol, csekély, s valamint nem ritka példa, hogy nevelők fáradozásai oly gyermekeknél, kiknek keblében a szabadság utáni vágy hatalmasabb, ép az ellenkező eredményekhez vezetnek, mint melyekre irányozva valának: úgy azon kör, melyben gyermekekből ifjakká nőttünk, természetes hajlmaink szerint különböző, de mindig ellentállhatatlan befolyást gyakorol jövőnkre; s ha visszatekintünk, nincs közöttünk senki, ki ne érzene, hogy sajátságainak nagy részét azon nevelésnek köszöni, melyet nem egyes embertől, hanem a társaságtól, nem bizonyos terv szerint, hanem a körülmények által kapott.“³

Eötvös tehát itt is azon a nem vitatható alapon áll, hogy az egyéniség, a jellem tetszésünk szerint nem alakítható. Az egyes nevelőnek a növendékre tett hatását korlátozotttnak látja, annál jelentősebbnek azonban a körülményeknek, a környezetnek, a társadalom egészének a befolyását. E hatások — mint ő is hangsúlyozza — csak a gyermek „természetes hajlamai“-nak korlátai közt érvényesülhetnek ugyan, de éppen abban, hogy e hajlamok közül melyek erősödnek meg s melyek eszökkennek vissza, melyek válnak uralkodókká s melyek szorulnak háttérbe, a főtémelitett tényezőknek fontos szerepük van. „A természet — fejtegeti Eötvös összegyűjtött Gondolataiban — csak kifejlődésünk lehetőségét adja. A kifejlődés maga körülményeinktől függ.“⁴ Hasonlóképen kiemelik a helyzetnek, az életkörülmé-

² Ö. M. I. 32.

³ Ö. M. II. 146.

⁴ Ö. M. XIX. 88. V. ö. még u. o. a 45—46., 264. I. és VII. 294.

nyeknek jelentőségét a Falu jegyzőjének más helyei is. E nyilatkozatok talán itt-ott kissé szenvedőleges szerepűnek tüntetik föl az egyént az őt érő hatásokkal szemben, de azért éppen nem jelentik az önkifejtés és önmeghatározás lehetőségének vagy az akarat szabadság elvének kevésre értékelését. Eötvöst egész életében és világnézetében az egyéni szabadság eszméje vezérelte, s így fejtegetései csupán olyan hatásösszetevőkre akartak nyomtatékkal rámutatni, melyeknek jelentős voltát tagadni semmiképpen nem lehet. A felfogásában rejlő fenti alap gondolat a nevelés fogalmának ahhoz a széleskörű értelmezéséhez juttatja őt el, amely az úgynevezett „titkos nevelési együttítatók“⁵ ra, főképpen a közösség eszméjére és formáló erejére veti a hangsúlyt. Hogy e meggyőződése művelődéspolitikai törekvéseire is csak ösztönző hatással lehetett, arról rövid megfontolás könnyen meggyőz bennünket.

Az itt érintett kérdéseket széles alapokon veszi boncolóra Eötvösnek a Nővérek című regénye. E műnek éppen egyik főproblémája az előzőkben fejtegetett hármass viszony az egyéni adottságok, a körülmények ereje és a nevelés szerepe között. Míg a Karthausiban az ifjúkori visszaemlékezéseknek világfájdalomtól elsötétített szemüvegén át; a Falu jegyzőjében az érett férfi higgadt ítélkezésével tekint a kérdésekre. A Nővérekben a közvetlenül érdekelt fél érzelmi hevével közeledik a tárgyhoz. Most már ő is serdülő gyermekek atyja, aki szerető elmélyedéssel figyelni övének fejlődését s töprenkedve latolgatja mindazt, ami jövőjük szempontjából döntő hatású lehet. Elsősorban ez adja kezébe újra a tollat, hogy idetartozó eszméit tág keretekben összefoglalja. E célból hősének, Margit grófnőnek sorsát első éveitől kezdve egészen haláláig végigkíséri s jellemének megrajzolása mellett főképp gyermekeisége körülményeinek feltüntetésére fordít — felfogásának megfelelően — különös figyelmet. A grófi párnak eredetileg két lánykája volt, azonban a kisebbik a felvidéki parasztlázadás borzalmai között még csecsenőkorában eltűnt, s minden igyekezet ellenére sem volt feltalálható. A súlyos csapás erősen megrázkódtatta mindkét szülő lelkét, de különösen az édesanya szívéen ütött soha be nem hegedő sebet. Szenvédeseit még növelte az a körülmény, hogy fájdalmát később férje előtt is titkolnia kellett, mert ez a folytonos bánkódásban neje szerelmének kihülését látta. A grófnő jellemére ez a kettős ok: az őt ért nagy szerencsétlenség és érzelmeinek ez az állandó visszafojtása nagy hatással volt, mert „fele azon tulajdonoknak, — hangzik Eötvös véleménye — mik együttvéve jellemünket képezik, azon megszokásnak eredményei, melyet helyzetünk reánk kényszerített.“⁶ A grófnő nem tudta többé visszanyerni lelki nyugalma; folytonosan félt és aggodalmaskodott s egész életén át megőrizte az eleinte ráerőltetett zárkózottságot. Jellemének e sajátosságai leányának fejlődésén is erősen éreztették hatásukat, hiszen ennek legfőbb, szinte egyedüli társasága ő

⁵ Ö. M. VI, 96.

volt. Margit szép külsejű, élénk szellemű leányka volt; mély-érzelmű, de makacs és szenvedélyes természetű. E hibákat céltudatos neveléssel csökkenteni lehetett volna — jegyzi meg a költő —, e helyett a gyermek életkörülményei és édesanyja gyengesége csak növelték őket. Margit *csak* szüleivel, tehát állandóan felnőttekkel érintkezett, s ez mindig káros hatású a gyermekre, mert vagy akarni, vagy engedelmeskedni nem tanul meg. A kis grófkisasszonnyal ez az utóbbi történt: a főhiba nevelésében a kényeztetés volt. Az otthon uralkodó borús légkör is tartós nyomokat hagyott lelkületén, mert „az elem, melyben él, mindig ellenállhatatlan befolyást gyakorol, főképp fogékonyabb gyermekre”.⁶ A gondtalan vidámság, a gyermekévek e főboldogsága, hiányzott Margit jelleméből.

A grófi család az őket ért nagy csapás után külföldre ment és ott töltött el hosszú éveket. Csak mikor férje meghalt, tért vissza az özvegy, akkor tízéves leánykájával, Magyarországra. Itt a sok ide-odautaztatást végre állandó életrend váltotta föl s ez Margit fejlődésére is kedvezően hatott. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy itthon a kulcsárnő unokájának személyében hasonlókorú barátnőre talált. E leány, Mariska, éppen ellentéte volt a kis grófnőnek: szende, szelíd, gyöngéden nőies, bár éppen olyan mélyérzelmű. Az első barátság kora igen nagyhatású a gyermek életében; Margit ezekbe az érzelmekbe is egész szenvedélyességgel belevetette magát.

Igy növekszik föl a lányka 18 éves koráig, s elérkezik az az idő, midőn társaságba kellene vezetni. Ez alkalmat ad a grófnőnek és tanácsadójának, a józan felfogású plébánosnak arra, hogy a nevelésnek néhány alapvető kérdését meghányják-vessék.⁷ A lelkipásztor szerint Margitnak minél előbb meg kell ismerkednie a világgal, mert aki fiatalon csak szerető embereket lát maga körül, később sok keserves csalódásnak van kitéve. A grófnő éppen az ellenkező állásponton van: minthogy minden nevelésnek főfeladata, hogy a gyermek keblében szunnyadó káros hajlamoknak kifejlődését hátráltassa, minél tovább meg kell őt oltalmaznunk olyan érintkezésektől amelyek erre alkalmat adhatnának. Mint látjuk, a nevelésnek egy szintén sokat boncolgatott problémája vetődik itt föl. Annyiban mindenesetre a grófnőnek van igaza, hogy túlságosan korán kitenni a gyermeket az élet sok ellenálló erőt kívánó próbájának nem volna sem helyes, sem pedig tanácsos.

A plébános azonban a kornak a grófnő szavaiban is megnyilatkozó kényeztető nevelési elveit nem tartja helyeseknek. A tanításban ez új rendszer arra törekszik, hogy a növendék minél könnyebb szerrel, lehető kevés fáradsággal jusson ismereteihez; az erkölcsi nevelésben pedig arra, hogy a világért se érje semminemű kellemetlenség. Ez eljárás következménye azután az, hogy gyermekeinkből, ha felnőnek, éppen azok a tulaj-

⁶ Ö. M. VI, 102. V. ö. még: VII, 17. (Elbeszélések.)

⁷ Ö. M. VI, 112—122.

donságok hiányzanak, amelyekre az életben a legnagyobb szükség van: a kitartás és a szilárdság. Az élet küzdelemre a növendéket elő kell készíteni. „A nevelés nem lehet az élettől különvált valami, s ... csak akkor felelhet meg céljának, ha a gyermeket azon körrel, melyben élni fog, érintkezésbe hozza.”⁸

Rousseau képzelt nevelési rendje nagy balgaság — állapítja meg kissé egyoldalúan a nagy elmélkedőről a plébános —, mert ebben a nevelő egész életén át egyetlen gyermek nevelésével foglalkozik s a növendékre nevelőjén kívül semmi más nem hat. Ennek éppen az ellenkezője igaz. „A gyermekre minden hat, — így fejezi ki Eötvös régi nézeteit a lelkipásztor — s mentül különbözőbbek e hatások, annál inkább várhatjuk, hogy kifejlődése ferde s egyoldalú nem lesz. Az életre csak az élet által neveltetünk...”⁹ A plébános nem mulasztja el arra sem rámutatni, hogy Margit nevelése, minden ráfordított gond mellett is, nem volt egészen célszerű. Ha az erény, mint Aristoteles tartja, nem egyéb, mint a helyes közép két szélsőség között, akkor a nevelés főfeladata csak az lehet, hogy megtanítsa a gyermeket mindenben mértéket tartani; erre pedig a túlzott engedékenység nem alkalmas.

Ormosyné szokott aggályoskodásával nem szívesen bocsátaná ki leányát a nagyvilág forgatagába. A lelkész azonban figyelmeztet arra, hogy az elvonult életben is fenyegetnek veszélyek: ha nem ismertetjük meg növendékünkkel bizonyos korban a való világot, ábrándképet fog róla alkotni, s ez sokkal veszedelemesebb. Margit máris sokat ábrándozik.

A plébános, mint látható, a gyakorlati józanság képviselője a regényben, mintegy a költő értelméé; a grófnő pedig — a szívéé.

A nagyvilágba való kilépésre azonban egyelőre mégsem kerül sor. Margit megismerkedik Káldory Adorján gróffal, s ez rövidesen megkéri a kezét. Káldory bemutatásában Eötvös a szokott eljárását követi: megrajzolja jellemének alapvonásait, azután azokat a körülményeket, melyek közt gyermek- és ifjúkora eltelt, s ezekhez kapcsolja nevelésének leírását. A gróf szép külsejű, a természettől jeles képességekkel megáldott, nemes-hajlamú férfiú volt. Hatalmas vagyonnak az ura, kinek semmiért sem kellett küzdenie; ám éppen ez volt a baj. „Isten olyanak alkotá az emberi szívet — mondja a költő —, hogy az állandó meglepődését ne az élvezetben, hanem csak a törekvésben találja.”¹⁰ Adorján is csakhamar elégedetlen lett helyzetével, de sem a dicsőségvágy, sem a szerelem nem tüzelte annyira, hogy értük különösebb áldozatot hozni érdemesnek tartotta volna. Szülei korán elhaltak, nevelését hajadon nagynénje irányította, s ez minden kívánságát, sőt szeszélyét teljesítette. „Mi természetesebb, mint hogy ezen erkölcsi kényeztetés, mely a testi kényeztetésnél mindig károsabban hat, a gyermek jellemének kifejlő-

⁸ Ö. M. VI. 115.

⁹ Ö. M. VI. 115.

¹⁰ Ö. M. VI. 152.

désére is káros befolyást gyakorlott.“¹¹ A fiú sem magát alárendelni nem tanulta meg, sem semminemű erőfeszítéshez hozzá nem szokott. Felnövekedvén, a közügyekhez sem érzett semmi kedvet, s ezt az előbbieken kívül nagyjénje hatása is magyarázza. Ez a derék nő a legnagyobb önfeláldozásra volt képes övéért, azonban a haza, az emberiség fogalma érdeklődési körén egészen kivületes, s Adorján ezek iránt szintúgy közömbös lett. Mert ha a nevelés valóságos hatása talán csekély is, „negatív hatása — teszi hozzá Eötvös — roppant; s ha a legkövetkezetesebb bánásmód által a gyermeknek egy bizonyos irányt nem adhatunk is, azoknak befolyása, kikkel a gyermek él, csaknem mindig elégséges arra, hogy őt egy bizonyos iránytól eltérítse“.¹²

Ilyen volt Káldory Adorján. A plébános előre látja, hogy Margit ilyen jellemű férfiúval nem lehet boldog, mert határtalan szerelméért viszonzásul ugyanolyant kíván, erre pedig a gróf nem képes. Így is történik: a házasság szerencsétlen lesz. Eötvös mélyreható lelki elemzéssel mutatja be a házaselek viszonyának mind kedvezőtlenebbre fordulását: Káldory túlságosan józan élettárs az eszményekért hevülő, szerföltt érzékeny Margitnak, ez pedig nagyon is önző és követelő a mága ábrándos, szenvedélyes szerelmében. Mindketten nemesérzésű, derék emberek; őszintén szeretik is egymást s mégis boldogtalanokká válnak frigyükben. A bajt még tetézi az, hogy Margitnak nem volt gyermeke; pedig a nő az életnek igazi célját és tartalmát csak gyermekében találhatja meg.

Asokat szenvedett asszony végre is fiatalon meghal s csak azt a végső örömet éri még meg, hogy élte utolsó szakában férje — a félreértések tisztázódván — teljes és mély szerelemmel fordul feléje. Az öreg grófnőt második leányának elvesztése teljesen lesújtja. Azonban rövidesen örömsugár is gyullad fel számára: kiderül, hogy kisebbik leánya nem pusztult el, sőt kedvező körülmények közt él, s nem más, mint Margitnak bizalmas barátnője, Mariska. Ez ugyanakkor, midőn az ifjú grófnő, szintén férjhez ment, mégpedig egy jómódú gazdaemberhez, s ezzel boldog házasságban élt, gyermekeitől övezve. Az anyát a hír roppant örömmel tölti el; rögtön fel akarja keresni gyermekét, de egyszerre csak kételyek szállják meg. Vajjon leánya, a fényes névnek, rangnak birtokába jutva, lesz-e olyan boldog, mint eddig volt? Eszébe jut Margitnak szerencsétlen sorsa: szerette férjét, ez is — a maga módján — őt, s mégis boldogtalanúvá vált, „csak azért, mert a körben, hová őt születése állítá, idegennek érezte magát, mert a szívtelen világ, melyben élnie kelle, nemesebb lélekének vágyaival s reményeivel ellentétben állt. S ha Marist leányomnak elismerem, nem kell-e őt is e körökbe vezetnem?“¹³ De a plébános ennek azt veti ellene, hogy Maris nővére helyén is boldog lett volna, mert belső megelégedésünk nem körülményeink-

¹¹ Ö. M. VI, 155.

¹² Ö. M. VI, 156.

¹³ Ö. M. VI, 500.

től függ. A grófnőt azonban ezúttal nem tudja teljesen meggyőzni. Igen, ha leánya gyermekségétől fogva házában nevelkedett volna, talán igazat tudna adni a lelkipásztornak; de ha Mariskát most kiragadják abból a körből, amelyben kisedekorától fogva élt és boldogságát feltalálta, nem veszthet-e csupán a változás által? Ormosyné érezte, hogy a maga és leánya sorsa függ attól, hogy mit fog most határozni. Egyet mindenesetre szilárdul eltökélt magában: hogy csak gyermekének érdekét fogja szem előtt tartani. Átmegy Maris otthonába, de ott csak annak két kis gyermekét találja. Az egész helyzet a grófnőt arra a napra emlékezteti, amikor a parasztlázadás kitörésének hírért vették. Azon mereng, hogy talán ha sorsa egyszerű viszonyok közé helyezi, az ő élete is szerencsésebb lett volna. Ugyanez a gondolat régebben, Mariska boldogságának láttán, már Margit lelkében is megfogamzott.¹⁴ Közben megérkezik a fiatal anya, s most a grófnő és leánya között megható melegségű beszélgetés fejlődik ki, a nélkül azonban, hogy ez utóbbi tudná a valóságot. A grófnő arra tereli a szót, hogy Mariska, ha az ő gyermeke volna, nagy rangban és módban élhetne tovább. Ez azonban valósággal visszazetrengettől a gondolatától: még van győződve róla, hogy szerencsétlenné válnék így, mert természetéhez éppen mostani szerényebb viszonyai illők, ezért is olyan boldog. Margit ott nevelkedett a felső körökben, műveltségével és okosságával kitűnően meg tudta állni a helyét, s mégsem lett boldogságra: hogy tudná ő, az egyszerű asszony, a neki oly szokatlan környezetben jól érezni magát? A grófnő leánya ajkáról hallja azoknak a kételyeknek megerősítését, amelyek már az ő lelkében is feltámadtak. Belátja, hogy gyermekének igaza van. S most Eötvös megoldásul azt a költői — bár lélektani valószínűség szempontjából vitatható — módot választja, hogy a grófnő nem leplezi le magát leánya előtt, hanem csak az a kérése, hogy Maris őt a köztük régóta fennálló meghitt viszony alapján anyjának, gyermekei pedig nagyanyjuknak tekintsék és nevezzék. E befejezés egyébként a költő meggyőződésének logikus következménye: Maris megmarad eredeti, hozzáillőbb helyzetében, mert igazi boldogság csak a hajlamoknak az életkörülményekkel való harmonikus egybetalálkozásából fakadhat.

Hosszasabban foglalkoztunk Eötvösnek ezzel az érdekes, bizonyos fokig szintén irányregénynek nevezhető munkájával, mert benne legrészletesebben mutatkozik meg a nevelés alapvető kérdéseire vonatkozó felfogása. A Nővérek, de Eötvösnek többi regénye szintúgy, arra is választ ad, hogy a föntjelzett életboldogságot mely körökben tartja ő leginkább megvalósíthatónak. Az egyszerű viszonyok a maguk könnyen áttekinthető rendjével és természetességével, a szerény társadalmi helyzet a maga csendes megelégedettségével és bensőséges családi életével, a mérsékelt anyagi jólét, mely megóv a sorvasztó nélkülözéstől, de azért

¹⁴ Ö. M. VI, 344.

nem teszi szükségtelemmé a lélek egyensúlyát biztosító munkát:¹⁵ ezek azok a körülmények, amelyekben a költő a megelégedett élet legfőbb feltételeit látja. Itt is, mint egész művelődéspolitikájában, elsősorban a demokratikus gondolat, a néphez való vonzódás az irányítója. Költészetében a Vár és kunyhótól kezdve számtalanszor kifejezést ad ez érzelmeinek. A főüri világot bonyolult és a természetestől gyakran eltávolodó viszonyaival a boldogságra sokkal kevésbé alkalmasnak találja. A Karthausi-ban sötét képet fest a főrangú világ életmódjáról, erkölceiről, felfogásáról. Nevelési rendje rideg és helytelen; idegenek, cselédek foglal koznak otthon a gyermekkel, vagy komor nevelőintézetbe dugják, ahol nincsenek figyelemmel egyéniségére, s ahol a növendékek egyenlő nevelésének többnyire csak egyenlő neveltelenség az eredménye.¹⁶ Elvégezvén tanulmányait, a cinikus és mulatságot hajszoló „felső” társaságba kerül, s így nem csoda, ha maga is rövidesen hozzájuk hasonlóná válik. A nők között ha akad is egy-egy mélyebbérzésű, boldogtalanná lesz e bomlasztó légkörben. A Nővérekben ezek a túlzó színek sokkal méltányosabb megítélésnek adnak ugyan helyet,¹⁷ azonban a boldogság, mint az öreg és a fiatal grófnő esete mutatja, itt sem a magasabb köröknek lesz osztályrésze. A Nővérek egyik helyén a plébános arról elmélkedik, hogy a felső osztályokban miért találunk olyan kevés valóban boldog házasságot. Ő ezt elsősorban a házasságok helyzetének tulajdonítja. Az a családos ember, aki mindennapi kenyerét fáradságos munkával szerzi meg, törekvéseihez az ösztönzést éppen övétől kapja; azok ellenben, kiknek egész elfoglaltságuk csupán mulatságokból áll, családjukban örömeiknek pusztá akadályát látják. „A családi kör nyugalma, mely komoly munka után jól esik — hangoztatja a lelkész —, annak, kit csak élvezet fárasztott el, unalmassá válik; senki sem boldogítja a kört, melyben önmagát boldognak nem érzi.”¹⁸ A hangsúly tehát itt is, mint az egész regényben, az életkörülmények nagy hatásán van.

Eötvös, mint láttuk, a nevelés célját erkölcsi értelemben határozza meg: a főfeladat a gyermek természetes hajlamainak nemesítése, tökéletesítése. Mi a legjobb eszköz erre szerinte; mi az a belső erő, amelynek az egész nevelést át kell hatnia? Nem lehet ez kétséges annál a férfínál, akinek jelmondata az volt: „Ne higgy olyan gondolatban, melynek szíved ellentmond.” Igen, a szívnek a szava, a szeretet, ez a hatalmas és nemes érzület, minden sikeres nevelőhatásnak föltétele és alapja, Eötvös pedagógiai felfogásában is az első és legfontosabb szerepet tölti be. Se szeri, se száma azoknak a nyilatkozatoknak, amelyekben a szeretet szükségét és hatalmát kiemeli; ebben a tekintetben egyik műve sem különbözik a másiktól, az elsőtől az utolsóig mind-

¹⁵ V. ö. Ö. M. I, 426; I, 479—80.

¹⁶ Ö. M. I, 34. Eötvös nem volt híve az internátusoknak (éppen úgy, mint Rousseau): 1848-ban megszüntetésüket is tervezte.

¹⁷ Ö. M. VI, 121—122.

¹⁸ Ö. M. VI, 181—182.

egyikben egyaránt szent meggyőződéssel hirdeti a lélek e mélyseges kisugárzásának alapvető jelentőségét. A főrangú nevelésben éppen ennek a hiányát panaszolja föl legjobban. „A szeretet hatalmas eleme — kiált föl fájdalommal — nevelésünkben eltűnt, s vele a gyermek boldogsága, s gyermek-örömeivel azon vidám optimizmus, melyre neveltetnünk kell, s mely nélkül az élet csak fájdalokat nyújt.”¹⁹ Ugyancsak a Karthausban valóságos diti-rambuszát zengi a szeretet mindenható erejének. „Mert nem a szeretet-e életünk egyetlen boldogítója? a fénypont, mely létünkön átsugárzik, s mint a nap, világít és meleget terjeszt határain; a gyönyörteli perc, mely ha, bár évek szenvedései után, feljő: nem mondhatjuk, hogy hasztalan túrtünk; az álom, mely létünk keserőségeit elfelejteti, a láng, melyben valónknak isteni része él, s mellyel elvész!”²⁰ A haldokló Gusztávnak utolsó tanácsa, mintegy erkölcsi végrendelete: „Szeressetek! e nagy világon csak egy van, mi valóban boldogít: szívetek.”²¹

Az öreg Tengelyi Ezsaiásnak is „egyetlen nevelési elve azon meggyőződés vala, hogy miután az, ki meleg szerelmet nem érez keblében, sem valódi boldogságra, sem valami nagyra kivitelére nem képes, — az embert csak szeretet nevelheti az életre.”²²

A szeretetnek legbőségesebb forrása a családi élet, a meghitt melegségű házi tűzhely. Eötvös teljes mértékben méltányolni tudja ezeknek értékét. Ő maga is végtelenül szerető és gyöngéd édesanya gondozásában növekedett fel, s megházasodván, élete legszebb örömeit otthonának köszönhette. „Nincs ember a világon — mondja Gusztáv Eötvös nevében —, ki a nyugodt családélet gyönyöreit jobban tudná élvezni, mint én.”²³ E családi boldogságnak alapja a gyermek,²⁴ s legfőbb fenntartója az anya, a nő. A költő, műveinek nem egy helyén, gyönyörű sorokat szentel a nő családboldogító hivatásának. Ő a központja, a lelke a családnak; valóságos áldásként lebeg fölötte.²⁵ A nőnek korlátok, biztos határokkal megvont kör kellene ahhoz, hogy megelégedettnek érezze magát.²⁶ Ezért legigazibb tevékenységi tere a család, az otthon, s legszebb feladata övéinek boldogítása. „Ha végzetem oly helyre állít — fejezi ki egy helyütt e gondolatokat a szerencsétlen sorsú Margit a Nővérekben —, hol munkásságom egész körét beláthatom, hol csak boldogokat találva magam körül, érezhetném, hogy feladásomnak eleget teszek: én is megelégedném sorsommal.”²⁷

A szeretetnek, a nemes érzelmek ápolásának fontossága in dítja Eötvöst arra is, hogy nyomatékosan szót emeljen az értelmi

¹⁹ Ö. M. I, 36.

²⁰ Ö. M. I, 459—460.

²¹ Ö. M. I, 506.

²² Ö. M. II, 39—40.

²³ Ö. M. I, 157.

²⁴ L. különösen Ö. M. I, 474—5.

²⁵ Ö. M. I, 294.

²⁶ Ö. M. VII, 305—6.

²⁷ Ö. M. VI, 344.

képzés túltengése ellen a nevelésben. A Karthausiban egyenesen a „szerencsétlen“ tudásról beszél, amelynek kedvéért „elvesztjük azt, mi által boldoggá válhattunk volna: az érzeményt.“²⁸ A Falu jegyzőjében is célzást tesz arra, hogy ismereteinket sok öröm és nagy szívbeli elszegényedés árán vásároljuk meg. ²⁹ A Karthausi kiábrándult pesszimizmusa magának a tudománynak becseit is kétségbevonja, és mélységes levertséggel mutat rá az emberiség e büszke birtokának sivár meddőségére, a tudósnak örömtelen életére, a fausti tudásvágynak soha meg nem szüntethető kínjaira.³⁰ Hasonló gondolatokat vet fel a Magyarország 1514-ben című regény is, Lőrinc pap tudományos törekvéseinek rajzában.³¹ Természetesen, e nézetek később erős módosuláson és tisztuláson mentek keresztül, s Eötvös, a haladás és műveltség eszméinek szószólója, a tudománynak is teljes mértékben megadta a megillető elismerést. A föntiekkel kapcsolatban kifejezett alapgondolat azonban, hogy t. i. a tudománynak (éppúgy, mint az irodalomnak) szoros összefüggésben kell maradnia az étlettel s az emberi nem boldogítását kell végcélul kitűznie, mindvégig szilárd meggyőződése maradt.

Ez irányítja az egyén életfeladatának kitűzésében is. Az emberiség nagy érdekeinek szolgálata, az önzetlen, melegszívű munkálkodás felebarátaink javára szerinte nemcsak a tudomány és művészetek munkásainak, hanem minden jóérzésű embernek is legszentebb kötelessége. Dolgozni a közért, a nemzetért és hazáért s ezúton az egész emberiség előhaladásáért: ez Eötvös életfelfogásának uralkodó eszméje, s ez nevelési gondolatainak is legmélyebb erkölcsi tartalma. Komoly gondolkodása elfordul a csillogó, szólamos hazafiságtól: a hazaszeretetnek lényegét abban a bensőséges, nemesítő hatású, kitartó munkáságban látja, amelyet áldozatos szeretettel kifejtünk polgártársaink jólétének előmozdítására, a nemzet eszményeinek ápolásában.

Eötvös nemcsak hazaszerető, hanem mélységesen hívő lélek is volt. Éppen ezért a nevelésnek, az érzelmi és az erkölcsi élet fejlesztésének egyik legfőbb támasztékául tekinti a vallás fölemelő és bizalommal eltöltő erejét. Minden művében hangsúlyozza ennek fontosságát, de különösen a Karthausiban szentel beható figyelmet az idetartozó problémáknak. E regénynek egyik helyén gyönyörűen festi a vallási érzelmektől eltelt gyermeki lélek meghatott áhíthatat.³²

Az erkölcsi nevelés kérdéseivel legrészletesebben a Nővérekben foglalkozik. Főképen a kényeztetés hibájától óv, mint már láttuk, mert ez a jellem és az akaratérő kialakulására egyaránt káros hatással van. A gyermeknek jókor hozzá kell szoknia a kötelességteljesítéshez; még kell tanulnia engedelmeskedni min-

²⁸ Ö. M. I. 35.

²⁹ Ö. M. II. 40.

³⁰ Ö. M. I. 274—276.

³¹ Ö. M. IV. 198—199.

³² Ö. M. I. 36—37.

den magyarázat és okoskodás nélkül is.³³ Értelmének, de különösen kedélyének és jellemének kifejlődése szempontjából mindenképen szüksége van hasonlókoriúak társaságára. Ha állandóan felnőttek körében él, vagy nagyon alárendeltnek, vagy éppen főszemélynek érzi magát, s mindkettő helytelen.³⁴ Az erkölcsi érzelmek ápolásában értékes segítséget jelent a nagy emberek példájának szemléltetése. A kis Tengelyi Jónást Plutarchos párhuzamos életrajzai nevelik az erény és igazság szeretetére.³⁵ Mint tudjuk, Rousseau-nak is ez volt a legkedvesebb írója; a történetírók közül őt adatja Emilnek a kezébe.

Rousseau egyébként is határozott hatással volt Eötvösre (lényükben is volt rokonság), s e hatás különösen a Karthausiban mutatkozik (a politikai művekről most nem beszélve). Itt főképpen a természetellenes nevelés elítélése, a szív jogának hangoztatása az értelemmel szemben, a természetnek és a természetes életnek dicsőítése, a szembefordulás a társadalom és a polgárosodás hazugságaival és félszégeivel, a nő szerepéről vallott felfogás azok a pontok, amelyekre nézve — más kisebb egyezések mellett — a Rousseautól való ihletettség kétségtelennek mondható (emellett természetesen más francia irodalmi hatások is érvényesültek). A Falu jegyzőjében még szintén fölleljük a nagy gondolkodó kisugárzó szellemének nyomait. A Nővérekben azonban, a költő nézeteinek e leghiggadtabb visszatükröződésében, inkább már csak negatív hatással találkozunk, mert itt Rousseau-nak nem egy eszméje ugyancsak kemény megbírálásban részesül.

Eötvös, a szeretet pedagógusához illően, rendkívül gyermekszerető lélek volt. Szívesen foglalkozott a kicsinyekkel, szeretett játszani, enyelegni velük. Ártatlan örömeik, élénk vidámságuk, természetes, romlatlan kedélyük gyönyörködtette és felüdítette. Művei a gyermeki léleknek megértő ismeretéről tanúskodnak, s ebben a részben is hatással lehetett rá Rousseau és a nyomában megindult mozgalom. Eötvös megfigyeléseinek forrása első regényeiben főképpen a saját gyermekkorának élményeire való visszatekintés. Ez emlékekben természetesen sok az alanyi elem (különösen a Karthausiban): a költő bizonyos meghatott érzelmességgel pillant vissza ifjúságára, botlásaira is megértő megbocsátással gondol, bár persze nagyon jól tudja, hogy ennek a kornak is megvan a maga sok fájdalma és keserű órája. A Karthausiban és a Falu jegyzőjében ezámos érdekes visszaemlékezést és finom észrevételt találunk. Az elsőben például a magánosan nevelkedő gyermekről, az első barátság nagy hatásáról, az ifjúság nagy magabizásáról;³⁶ a másodikban az ifjúkori idealizmusról, a gyermeknek a részletek iránt tanúsított nagy érdeklődéséről vagy az egyszerű emberekhez való meghitt viszonyáról.³⁷ A Nővé-

³³ Ö. M. VI, 117.

³⁴ Ö. M. VI, 100—101.

³⁵ Ö. M. II, 42—43.

³⁶ Ö. M. I, 36, 38—39, 47.

³⁷ Ö. M. II, 42. skv. II., 317. skv. II.

rek lélektani megjegyzései már főleg a gyermek közvetlen megfigyeléséből, a vele való mindennapos érintkezésből fakadnak. Eötvös ekkor már többszörös családapa volt, s észrevételeire látható bélyeget nyom a személyes tapasztalatoknak nagyobb valóságára. Találón utal például itt a gyermekkorban jelentkező nyugtalan kíváncsiságra, érdeklődésre, bőbeszédűsége, mint az elme, az ítélőképesség fejlődésének első jeleire. Vagy jellemzően világítja meg a serdülőkorban jelentkező elzárkózási, titkolódzási hajlamot, midőn a gyermek mint féltett kincsét őrzi magában ábrándjait, s legfeljebb legbizalmasabb barátja előtt tárja fel őket.³⁸

Nagyon helytállók és meglepően haladott élettani álláspont-ról tanúskodnak azok a fejtegetései, amelyekben az emberek többségének a gyermekről táplált nézeteit bírálja. Véleménye szerint teljesen hibásan járunk el, midőn a gyermek képességeinek megítélésében ugyanazt a mértéket alkalmazzuk, mint a felnőtteknél, s annál kitünőbbnek tartjuk a gyermeket, minél közelebb áll a nagyokhoz. A felnőttek tulajdonságai szoros összefüggésben vannak ugyan gyermekkori hajlamaikkal, — mondja — de a korai években ezek még gyakran egészen más alakban mutatkoznak: például a nagy észtehetség a gyermek gazdag képzeletében, a férfikor türeése és kitartása a makaességban, a tetterő meg szilajságában. Nem helyes tehát, ha a gyermek eleveenségét, túlaradó életerejét elnyomni, képzelőtehetségének szárnyait mindenképen megnyirbálni törekszünk; növendékünkben így csendes és józan gyermek, de középszerű vagy még gyengébb férfiú lesz. Az ilyen eljárás szellemi és erkölcsi nyomorékokat nevel; aki nem volt igazán gyermek és valóban ifjú, abból igazi férfiú sem lesz soha.³⁹

Józan mérlegeléssel ítélkezik Eötvös a gyermek olvasmányairól is. Meddőnek és céltalannak látja a felnőtteknek azt a törekvését, hogy magukat a gyermekkel egy színvonalra akarják állítani, mint a korabeli ifjúsági irodalom tette. Az ilyen könyvek — jegyzi meg — nagy élvezetet szerezhetnek a művelt közönségnek és a pedagógusoknak, de igen kevésbé a gyermekeknek.⁴⁰ A dajkamesék a kicsinyek számára nem veszélyesek (ez is célzás Rousseaura), hiszen ezek abban a korban még úgyis mindent csodálatos színben látnak, a valóságot a maga mivoltában még úgysem képesek megismerni.⁴¹ A gyermeki olvasmányok kiválasztásának kérdésében szellemesen utal arra, hogy a szülők és nevelők ezzel úgy vannak, mint a cenzor a könyvvizsgálattal: azt törli ki a műből, ami órá tesz kedvezőtlen benyomást, s amiben a közönség legtöbbször semmiféle célzást nem lát; benne hagyja ellenben azt, ami az olvasóra éppen a legveszedelmesebb hatású.⁴²

³⁸ Ö. M. VI, 99, 119.

³⁹ Ö. M. VI, 98—99.

⁴⁰ Ö. M. VI, 100—101.

⁴¹ Ö. M. VI, 118.

⁴² Ö. M. VI, 120.

Eötvös regényeiben nevelésügyi elmélkedései során a korabeli oktatásról, a tanulmányi anyagról, a módszer kérdéseiről is nem egy jellemző észrevételt találunk. Az iskolában folyó tanító munkáról nincsen éppen a legkedvezőbb véleménnyel. A Falu jegyzőjében, az öreg Tengelyi oktatási módjáról szólva, kiemeli, hogy eljárása eltért az iskoláinkban divatozó rendszertől. Ez utóbbinak — teszi hozzá tréfás szatirával — egyetlen előnye az, hogy idegen (t. i. latin) lévén a tanítás nyelve, a növendékek minél kevesebbet jegyeznek meg a benne felhalmozott értelmetlenségekből.⁴³ Különösen a túlságba vitt értelmi képzést helyteleníti Eötvös, mint már az előzőekben tapasztaltuk. „Mester mestert követ, — jellemzi e tanulmányi rendet a Karthausiban — pihenés nélkül mindig tovább, ez a rendszer; a retorika után poézis, poézis után philosophia, s ismét a természet nagy köre, s erre minden, mit az emberek tettek, a régiek s újabb korúak: utána a nagy természetjog, s végre ellenmondásként hazánké, s tudja Isten mi még; fáradhatatlanul izzad utánunk a jó nevelő sereg, agarakként kergetve végig, nem engedve egy nyugponton, — míg az idő eltelt s a vadászatnak vége lévén, a kergetett megpihen, többnyire a mezőn kívül, s vissza nem tekintve többé a tudományra, melyet jókor megúttattak vele...“⁴⁴ E nyilatkozatban még ma is sok a megszívlelnivaló.

A kis Jónás oktatását édesapja, éppen azért, hogy az anyaghalmozás hibáját elkerülje, kevés ismeretkőrré szorítja. Arra törekedett, hogy fia elméjét se a tárgyak súlya el ne nyomja, se pedig sokaságuk felületességhez ne szoktassa.⁴⁵ Néhány szóban igazi pedagógiai bölcsesség van itt kifejezve. A Növérekből is föllehet az a gondolat, hogy a tantárgyak és mesterek sokasága a középszerű elméket elbutítja, a kiválóbbakat pedig felületessé teszi.⁴⁶ Érdekes az is, amit az író az öreg Tengelyi tanítói eljárásáról mond: a gyermek kérdezett, ő pedig felelt ennek felfogásához mérten; s a kis Jónás eszmék és fogalmak tisztasága tekintetében semmi kortársa mögött nem maradt el.⁴⁷ Eötvös teljes mértékben tudatában van annak, hogy a nevelésben milyen fontos a növendék egyéniségének figyelembevétele. A tömegoktatásban éppen ennek az egyéni bánásmódnak csekély lehetőségét tartja nagy hátránynak. E tekintetben fölfogása odáig megy, hogy a nevelésről irt vastag kötetekben is, általánosan érvényes rendszerek helyett, csak oly szabályokat lát, melyeknek alkalmazása bizonyos jellemű egyéneknél sikerre vezethet, másoknál viszont egészen céljatevesztett lehet.⁴⁸

Nevelésről, iskoláról lévén szó, természetesen nevelőkről és tanítókról is nem egyszer beszéd esik. Eötvös, gyermekkori emlékei alapján s társadalmi rangjánál fogva is, különösen a magán-

⁴³ Ö. M. II, 40.

⁴⁴ Ö. M. I, 34—35.

⁴⁵ Ö. M. II, 41.

⁴⁶ Ö. M. VI, 153.

⁴⁷ Ö. M. II, 40.

⁴⁸ Ö. M. II, 146.

nevelőknek helyzetét ismerte jól, s nem irigylésreméltó sorsukról több művében is megemlékszik. Rávilágít, mennyi nehézséggel kell megküzdeniök a növendékek rakoncátlansága s a szülők gyengesége és elfogultsága miatt; mennyi kellemetlenségnek és szeszélynek vannak kitéve, milyen alsórendű az a társadalmi állás, amelyet elfoglalnak.⁴⁹ Sok keserű élettapasztalatra tesznek így szert; ezeket, sajnos, gyakran neveltjeik lelkébe is beleoltják, s ezáltal az emberekbe vetett bizalmukat már korán megrendítik.⁵⁰ A nyilvános iskolák tanítóinak másnemű, de hasonlóképen súlyos gondjaik és bajaik vannak. E nem nagyon vigasztaló kép azután érthetővé teszi, hogy többször is hivatkozás történik a híres, sőt hirhedtnek mondható „*Quem dii odere*” kezdetű szállóigére. Egy tanítócsaládról szóló történetében⁵¹ Eötvös verses alakban fordítja magyarra, a következőképen:

*Csak akit az Isten megver,
Abból lesz iskolamester.*

Ugyanez az elbeszélése azonban a tanítói pálya magasztos vonásait is kiemeli.

Eötvös költői alkotásaiból az eddig elmondottakon kívül számos kisebb-nagyobb nevelési és iskolai vonatkozású részletet és megfigyelést idézhetnénk még. Nincs magyar író, aki gondolati kincsekben gazdagabb volna (talán ezért is tudjuk oly nehezen kiaknázni); szellemének dúsán sugárzó ereje mindent, amit megérint, mélyenszántó elmélkedések fényével tud bevonni és megvilágítani. Azonban a munkáiban sokfelé jelentkező nevelési eszméknek teljes számbavétele, bármily érdekes volna is, nagyon messzire vezetne. Pedagógiai szemléinkben, melynek útja a regények, elbeszélések és költemények változatos során vitt át, főbb vonásokban megismerkedtünk tárgyunkra vonatkozó nézeteivel. Három nagy művét kellett e szempontból elsősorban szemügyre vennünk: a *Karthaust*, a *Falu jegyzőjét* és a *Nővéreket*. Eötvös felfogása a lényegre nézve mind a háromban egyezőnek mutatkozik, bár természetesen bizonyos továbbfejlődés megállapítható bennük, hiszen az első és a harmadik között majdnem húsz esztendő távolsága van. Kijelentésciben itt-ott következetlenséggel, néha ellentmondásokkal is találkozunk, művelődéspolitikai felfogásától való esetleges eltérésekkel, de ezeknek elbírálásában nem szabad elfelejtenünk, hogy itt nem rendszeres elméletről, hanem költői megnyilatkozásokról van szó, amelyekben a gondolatoknak mindig erős érzelmi színeződésük van. Altalában véve az Eötvös szépirodalmi munkáiban feltáruló nézeteknek mérlegelésében sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezek csak *egyik* részét teszik az ő egész nevelésügyi felfogásának, és csak művelődéspolitikai álláspontjával összevetve mérhetőek fel és értékelhetőek helyesen.

⁴⁹ L. különösen Ö. M. VII, 7–8.

⁵⁰ Ö. M. I, 286–287.

⁵¹ A Molnár-leány. Ö. M. VII, 1–67.

Fejtegetéseink során rámutattunk arra, hogy Eötvös világnézetének uralkodó erkölcsi vonása az önzetlen használni-akarás, a köz javára végzett odaadó munkálkodás gondolata. „Csak az önösnek nincs vigasztalása a földön“ — vonja le a tanulságot már a Karthausiban, s öt valóban, férfikora első éveitől kezdve egészen haláláig, ez a mélyen átértett meggyőződése hevítette és irányította. Hatalmas szelleme maradandó, nagyértékű eszméket és alkotásokat adott a nevelés és művelődés ügyének, egész élete pedig nemes és mélytartalmú *nevelő példát* az eszmények szolgálatában.

HAJDU JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Elmélet és gyakorlat a tanügyi igazgatásban.

Alig egy éve, hogy e helyen örömmel üdvözöltük a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935:VI. t.-c. megszületését, s kifejeztük azt a nézetünket, hogy az új törvény *lehetőleg tökéletesen és céltudatosan végrehajtva* a közoktatásügyi igazgatást a réginél lényegesen egyszerűbbé és tökéletesebbé fogja tenni. Most majdnem egyévi várakozás után beszámolhatunk a szükségesnek jelzett további lépésről is. A szóbanforgó törvényeknek végrehajtási utasítása megjelent s vele egyidejűleg a rendelet a törvénycikk életbeléptetése tárgyában.* Ez a kísérő rendelet 1. pontjában nyomatékosan jelzi az 1935:VI. t.-c. célkitűzését: az azonos nevelői szempontok szerint irányított, egységes nemzetnevelési rendszerbe illeszkedő iskolahálózat kiépítését, a köznevelés egyöntetű és szakszerű irányításának és felügyeletének biztosítását. A pedagógust természetesen élenként érdeklí, hogy miképpen valósítja meg a kitűzött célt maga a Végrehajtási Utasítás, a törvény szellemének vagy betűjének áll-e szolgálatában. Ha az előbbi érvényesül, akkor iskolarendszerünk tényleg megerősödik a célkitűzés értelmében, akkor az általános nemzetnevelési elvek hatékony valósággá válnak, az iskola nem lesz agyonbürokratizált hivatal, hanem az iskolák mindegyike külön egyéniséggel bíró nemzetnevelő szentély, s a céltudatos és egyöntetű nevelő- és oktatómunka eredményeként a tanulók valóban nemzetüket ismerő és szerető, vallásos, erkölcsös és jellemes polgárokká s nem gépalkatrészekké válnak. Ha azonban csupán a törvény betűje érvényesül, — a betű megöl, mondja Szent Pál a korinthusbeliekhez írt levelében — akkor ez csupán a bürokrácia diadala, soha nem tapasztalt mértékű diktatúrája lesz. Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat. Itt a res publica a sokat emlegetett nemzetnevelés szent célját jelenti. Az iskolá-

* Utasítás a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935:VI. törvénycikk végrehajtására. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 3500/1936. elnöki számú rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.